

SVERRIR TÓMASSON

DAUÐI HÁKONAR JARLS¹

AÐ UNÐANSKILDUM Ólafi helga Haraldssyni hefur annar postuli Norðurlanda, Ólafur konungur Tryggvason, lagt sinn skerf til ævinlegrar kristni landanna tveggja, Noregs og Íslands. Í þeim löndum gekk trúboðið að vísu misvel en um síðir játuðust landsmenn þó undir hinn nýja sið. Um starf trúboðans, Ólafs Tryggvasonar, komu hans til Noregs og verk hans þar eru heimildir þó ekki samsaga eins og Ólafur Halldórsson hefur rakið hér að framan (2004:184–185). Veldur þar nokkru um að þeim hefur í öndverðu verið ætlað ólíkt hlutverk. Ágrip, Historia Norwegie, Noregssaga Theodoricusar og síðar Fagurskinna eru veraldlegar þjóðarsögur sem snúast að mestu um einstaka þætti í ævi og stjórn yfirkonunga, en Ólafs saga Tryggvasonar eftir Odd sýnist vera hugsuð sem lífs- og pínslarsaga; Ólafur Tryggvason er þar fyrirrennari Ólafs helga, líkt og Jóhannes baptisti var Krists. Sami skilningur á verkefnum nafnanna birtist í Heimskringlu; ævilok Ólafs Tryggvasonar endurspeglast í dauða Ólafs helga, báðir láta þeir lífið í bardögum sem sumir síðari sagnaritarar líta á sem pínsl. Og þótt ævir konunga séu í frásögnum Heimskringlu yfirleitt séðar í veraldlegu ljósi, eru helgisagnir og týpologískur þankagangur aldrei langt undan.

Sú persóna sem einna fyrst stígur fram í kristnisögu Noregs er Hákon jarl Sigurðarson á Hlöðum í Þrándheimi. Hann kemur reyndar fyrst til sögunnar í valdabaráttu þeirra Haralds og Erlings, sona Eiríks blóðaxar og Gunnhildar, eftir að þeir og Grjótagarður föðurbróðir hans hafa brennt inni föður hans, Sigurð jarl á Hlöðum á Ögló í Stjóradal. Að því er fram kemur í heimildum vildu þeir Eiríkssynir ná Þrándalögum undir sig, en Hákon „helt Þrándheim með styrk frænda sinna þrjá vetur, svá at Gunnhildarsynir fengu engar tekjur í Þrándheimi. Hann átti nokkurar orrustur við Gunnhildarsonu, en drápusk marga menn fyrir“ (Íf. XXVI:208). Einar skálaglamm yrkir um afrek Hákonar í Velleklu og segir þar að Hákon hafi tekið ríki sitt með vilja goðanna:

¹ Grein þessi er hluti úr fyrirlestri, *Crime and punishment in Snorri Sturluson's work*, sem haldinn var á aðalfundi Norrænu glæpasögusamtakanna (SKS) á Flúðum í maí 2004.

Mart varð él, áðr, Ála
 austr lǫnd at mun banda
 randar lauks af ríki
 rækilundr of tæki (*Íf.* XXVI:210).²

Lyktum þessarar fyrstu deilu Hákonar er svo lýst með þessum orðum:

Ok kǫmr svá með ráði ríkra manna, at sætt var gǫr milli þeira svá at Hákon jarl skyldi hafa þvílíkt ríki í Þrándheimi sem haft hafði Sigurðr jarl, faðir hans, en konungar skyldu hafa þvílíkt ríki sem Hákon konungur hafði haft fyrir þeim, ok var þat þá bundit fullum trúnaði. Þá gerðisk kærleikr mikill með þeim Hákon jarli ok Gunnhildi, en stundum beittusk þau vélræðum (*Íf.* XXVI:211).

Samkvæmt þessu hefur Hákon ráðið yfir því ríki sem afi hans, Hákon jarl Grjótgarðsson samdi um við Harald hárfagra. Þrændalög urðu þó aldrei að dómi sagnfræðinga konungsríki heldur jarlsdæmi (sbr. Folke Ström 1981: 442), en í póstinum hér að ofan er markverðast að vélræði beggja, Gunnhildar og Hákonar eru samt ekki til lykta leidd, þótt sættir hafi tekist að kalla. En um nokkra hríð verður Hákon að lúta í lægra haldi fyrir þeim sonum Gunnhildar og Eiríks, og er þá landflóttá í Danmörku. Hann dvelst þá með Haraldi konungi Gormssyni en fyrir undirferli sitt og fláttskap þar varð hann alræmdur. Ráðagjörðir hans þar urðu til þess að Haraldur Knútsson, öðru nafni Gull-Haraldur, sem Hákon hafði fyrst vingast við, og Haraldur gráfeldur börðust í Limafirði og þar féll Haraldur gráfeldur, en Hákon lagði síðan til orrustu við Gull-Harald, fékk sigur og lét „hann festa á gálga“ (*Íf.* XXVI:240). Og eftir að nöfnunum hefur verið rutt úr vegi fór svo Haraldur Gormsson með her sinn „sunnan í Víkina, ok gekk landsfólk allt undir hann“ (*Íf.* XXVI:240). Hákon þáði svo landið af honum. Heim kominn tók Hákon upp siði forfeðranna, menn skyldu halda upp hofum og blótum, — og segir Snorri að svo hafi verið gjört. Haraldur Gormsson þurfti um þessar mundir á að halda öllum sínum mönnum því að Ótta keisari af Saxlandi herjaði á Danmörk og kallaði

² Samantekt: Mart Ála él (orrusta) varð áðr randar lauks rækilundr (hermaður) of tæki lǫnd austr af ríki (með valdi) at mun (að vilja) banda (goða). Vísan hefur verið túllkuð á annan veg, tekið hefur verið saman „áðr randar lauks rækilundr of tæki austr lǫnd Ála“ og skýrt sem svo að með *austr lǫnd* sé átt við Eystrasalt. Þessi skýring fellur ekki vel að frásögn Snorra á þessum stað.

Haraldur því Hákon til Danmerkur til landvarna; Ótta keisari fór á endanum með sigur af hólmi, boðaði kristni og lét Haraldur Gormsson skírast. Hann neyddi þá Hákon einnig til að skírast „[f]jekk þá konungr í hendr honum presta ok aðra lærða menn, ok segir, at jarl skal láta skíra allt lið í Nóregi“ (Íf. XXVI:260). Hákon skaut hins vegar á land „upp ǫllum lærðum mǫnnum“ (s. st.), um leið og byrjaði. Eftir að hann kom heim til Noregs hélt hann áfram að blóta goð, og meðan hann „réd fyrir Nóregi, þá var góð árferð í landi ok góðr friðr innan lands með bóndum“ (Íf. XXVI:290), en þegar á leið þoldu þegnar hans illa ráðríki hans en einkum þó hve hann var óeirinn um kvennafar (sbr. Ólafur Halldórsson 2004:186).

Hákon jarl er í lýsingum Snorra blendinn og fláráður heiðingi, en ár var gott meðan hann réð ríkjum. Snorri hefur greinilega fengið sumt af sinni frá-sögn úr eldri heimildum en hann leggur betur niður söguþráðinn og markmið hans virðist vera ljóst: hann ætlar að sýna hvernig boði Haralds Gormssonar var fylgt eftir, hvernig Hákon sveik hann og rauf skírnarheitið.

Heimildir greina ekki allar eins frá dauða Hákonar (sbr. Ólafur Halldórsson 2004:185–187). Tvær þeirra, Ólafs saga Tryggvasonar eftir Odd munk Snorrason og Heimskringla segja rækilega frá dauðdaganum, og hefur Snorri bersýnilega unnið sína frásögn upp eftir sögu Odds. Hún hefst þegar Ólafur Tryggvason stígur á land í Noregi. Hákon er þá á flóttu undan Þrændum; hann hefur fyrst að sögn Snorra viðdvöl í Jarlshelli í Gaulardal en bæði í lýsingu Snorra og Odds segir að Ólafur fari síðan á bæinn Rimul í sama dal, þar sem jarlinn hafði falið sig og Kark⁴ þræl í gröf undir svínastíu að ráði Þóru frillu sinnar. Þar leitaði Ólafur hans og fann ekki og um leið og hann fór brott mælti hann hátt:

„Ef nökkurr maðr færir mér höfuð jarls, þeim manni skal ek reiða mikit verkkaup“. Ok er hann hafði svá mælt, þá lét hann af leitinni, ok ferr í brott ok allir hans menn (*Saga Óláfs Tryggvasonar* 1932, A-texti:80).

⁴ Orðið karkr er upphaflega viðurnefni. Ásgeir Blöndal Magnússon (1989: u. karkur) hyggur að það lúti að húð eða holdafari þrælsins. Orðið þekkist einnig í færeysku og merkir þar *lund*, en samsetningin *karkagerð* þýðir svik (sbr. Jóhann Hendrik W. Poulsen 1998: u. karkur); óneitanlega læðist að manni sá grunur að merking samsetta orðsins eigi rót sína að rekja til frásagnar Snorra og Odds en báðir leggja þann dóm á þrælinn að hann sé drottinssvikari. Örnefnið Karkur þekkist á Breiðafirði og telur Ásgeir Blöndal Magnússon (1989) að það sé komið úr keltnesku, *carrac*, og merki klettur.

Karkur þræll Hákonar verður við þessum orðum, og þar með er Ólafur konungur orðinn ráðbani jarlsins. En áður en hann hefst handa greinir Oddur frá draumum Karks. Tveir draumanna vísa til fyrstu funda Ólafs Tryggvasonar við Þrændi. Kark dreymdi að hjá húsinu stæði mikill maður, „svartr ok illiligr. Hann mælti: „Nú er Ulli (Urli hdr.) drepinn“ (tilv. r.:82). Jarl réð það svo að átt væri við Erlend son hans, en Ólafur konungur hafði banað honum með því að kasta hjálmunveli í höfuð honum. Næsti draumur Karks lýtur að því að þeir jarl áttu sér ekki undankomu von, „lokin sund qll“ (tilv. r., s.st.), sagði draummaðurinn, mikill og stór sem kom ofan frá fjallinu. Síðasti draumur Karks í sögu Odds hljóðar svo:

„Þat dreymði mik enn at Óláfr gæfi mér hest mikinn ákafliga.“ Hákon ræður drauminn um leið og segir:

„Þar man hann festa þik á hæsta gálga er hann fær til. Varaz þú svá vélræði við mik því at skammt mant þú þá eiga ólifat“ (s.r., A-texti:80).

Sýnt hefur verið fram á, að ráðningar allflestra drauma í norrænum heimildum eiga annaðhvort rót sína að rekja til innlendrar hefðar eða erlendra daumaráðningabóka og er þar kunnust *Somniale Danielis*.⁴ Ráðning Hákonar hér að ofan er því aðeins skiljanleg að áheyrendur kannist við *drasil Yggs* eða *hest Hagbarðs* sem gálga (Ynglingatal 12, *Íf.* XXVI:38–39), og alkunn er sögn um að dauðinn ríði hesti, sbr. kenninguna *Glitnis gná*, jódís, Hel í 10. vísu Ynglingatals (*Íf.* XXVI:33–34; Hallvard Lie 1937:73; Folke Ström 1954:41). Ráðningin minnir einnig á þá frásagnartækni í vísnagerð, bæði í rímum og dróttkvæðum, þegar sögn er látin stíga um palla, orð eins og söðladýr er látið merkja lýsingarorðið *gláður*, af því að það er hestsheiti (Björn Karel Þórólfsson 1934:93–95). Hugsanlegt er einnig að aðrar ráðningar Hákonar á draumum Karks megi rekja til sömu frásagnarhefðar, en ekki hefur tekist að finna neina kenningu eða sögn sem lúti að drápi Ulla (Urla) eða þeim svarta og illilega manni sem segir þrælnum tíðindin í draununum næst á undan.

Hjá Oddi dreymir Kark alla draumana í gröf undir svínastíunni á Rimul. En bæði í Ágripi og Heimskringlu verða fyrstu tvær draumfarirnar í Jarlshelli. Síðasti draumurinn þar er með nokkrum öðrum hætti en í Ólafs sögu Odds:

⁴ Sjá um þetta efni Gabriel Turville Petre (1966:343–354) og (1968:19–36). *Somniale Danielis* er að vísu aðeins til í íslensku handriti frá því um 1500 (Svanhildur Óskarsdóttir 2000:114–118). Ráðningar drauma í anda þeirrar bókar kunna þó að vera mun eldri á Íslandi.

Þá vakði jarl hann ok spurði, hvat hann dreymði. Hann segir: „Ek var nú á Hloðum, ok lagði Óláfr Tryggvason gullmen á háls mér.“ Jarl svarar: „Þar mun Óláfr láta hring blóðrauðan um háls þér, ef þú finnr hann“ (*Íf.* XXVI:297).

Snorri leggur reyndar drauminn út: snaran verður að blóðugum hring og rímar betur við þá frásögn hans að þrællinn hafi verið hálhöggvinn en ekki hengdur.

Í nokkrum heimildanna er látið að því liggja að bændur hafi verið ósáttir við Hákon einkum sökum þess að hann lét sér allar konur heimilar (sbr. Ólafur Halldórsson 2004:186). Meira býr þó að baki. Vert er að staldra við tvö atriði í frásögnunum, orðin *saurr* og *svín*, en í flestum frásagnanna lætur Hákon lífið í svínastíu. Historia Norwegie nefnir að vísu ekki staðinn og Ágrip lætur jarlinn sjálfan biðja þrællinn um verkið og eftir lýsinguna á því segir þar: „ok lauk svá saurlífismaðr í saurgu húsi sínum dögum ok svá ríki“ (*Íf.* XXIX:17). *Saurr* er ekki einungis haft um óhreinindi heldur líka um karlmannssæði. Fritznar hefur tekið þá merkingu upp úr Íslensku hómiljubókinni, en þar segir svo:

Aldregi má, kveðr bókin, karlmaðr konu saurga. Þat es svá at skilja at kona verðr því at eins karlmanns sauri saurug ef hennar vili es til (*The Icelandic Homily Book* 1993:52 r).

Skilja má texta Hómiljubókarinnar svo að vísað sé til Rómverjabréfs Páls postula (1:32), en óbein tilvísun gæti líka verið til Galatabréfsins (5:21), þar sem talað er um syndir manna, en um leið verður að hafa í huga að saurlífi er alloft þýðing á höfuðsynd: *fornificatio*.⁵

Í orðum Ágrips hér að framan er fólgin afellisdómur um lifnað Hákonar; hann gerir sig beran að saurlífi, og það er táknrænt fyrir lífern hans að hann lætur líf sitt í svínabæli. *Svín* er óhreint dýr í ritningunni og í Stjórn (1862: 383) er svínsblóði hellt í jörð, þegar heiðnir menn gera sáttmál sín í milli, — og svínsminni hafa þeir sem ekkert muna. Þar við bætist að áheyrendum var ljóst að svín eru frjósöm must allra skepna. Á einum stað í fornri þýðingu koma þessi tvö orð fyrir:

⁵ Ernst Walter (1976:106–107) hefur bent á að *saurgan* í elstu íslensku og norsku trúarritunum sé líklegast þýðing á *inquinatio* eða *pollutio*, *sordes corporum*, *saurlífi* á *immunditia* og *saurlífr* standi fyrir latnesku orðin *luxorios* og *fornicans*.

Saur farandi ór kviði eru synðir ok synðgir menn ok óhreinir, þeir er þyngja kviði kristninnar. Þá grípa djöflar í dauða svá sem svín í útgang (*Elucidarius* 1989:79–80).

Í orðum Snorra kemur einnig fram önnur skoðun á ævi Hákonar, þegar bændur grýta höfuð Hákonar og Karks:

Gekk þá til allr herrinn ok æpði upp ok grýtti þar at ok mæltu, at þar skyldi níðingr fara með öðrum níðingum (*Íf.* XXVI:298).

Í orðunum er fólgin guðfræðileg túlkun: Þrændir kölluðu Hákon níðing og fer ekki milli mála að átt er við guðsníðing, *apostata*, og má af því draga nokkrar ályktanir um hlutverk Hákonar í kristnisögu Noregs.

Frásagnimir um Hákon í þessum tveim ritum sem bæði fjalla um trúboðskonunginn Ólaf Tryggvason, postula Norðurlanda, eru ekki einungis hluti af kristnisögu Noregs heldur líka vel undirbyggð guðfræðileg útlitun á því hvernig fer fyrir guðs níðingum. Túlkun af þessu tagi er líklega sótt til 2. Pétursbréfs (2:20–22):

Ef þeir, sem fyrir þekkingu á Drottni vorum og frelsara Jesú Kristi voru sloppnir frá saurgun heimsins, flækja sig í honum að nýju og bíða ósigur, þá er hið síðara orðið þeim verra en hið fyrra. Því að betra hefði þeim verið að hafa ekki þekkt veg réttlætisins en að hafa þekkt hann og snúa síðan aftur frá hinu heilaga boðorði, sem þeim hafði verið gefið. Fram á þeim hefur komið þetta sannmæli: „Hundur snýr aftur til spýju sinnar“ og „[þ]vegið svín veltir sér í sama saur“ (*Biblían* 1981:289–290).

Hákon jarl hafði verið skírður, að vísu nauðugur, en hann var samt þveginn. Snorri hampar reyndar örlæti hans og visku en segir að það hafi verið ógæfa hans að kominn var nýr siður. Þar með segir hann þó ekki að betur hefði farið að Hákon hefði aldrei skírást látið.

Það er augljóst að ósiðlegt líferni Hákonar, einkum kvennafar hefur naumast eitt orðið til þess að Þrændir gerðu uppreisn gegn honum. Bjarni Aðalbjarnarson telur sennilegast að „minning Hákonar hafi vergazt sakir tryggðar hans við heiðinn sið, og mætti þessi blettur vera svartari en vert er“ (*Íf.* XXVI:cxvi). Eðlilegra er þó að líta á frásagnirnar af Hákonum sem dæmisögur

um trúboð. Oddur Snorrason og síðar Snorri Sturluson hafa ekki einvörðungu ætlað sér að segja frá valdabaráttu tveggja eða þriggja höfðingjaætta í Noregi á þessum tíma heldur hafa þeir túlkað sögu Hákonar á guðfræðilegan hátt; vegir guðs niðinga liggja í einn stað: í svínabælið, þar sem þeirra bíða grimmi-
leg örlög.

HEIMILDIR

Útgáfur

- Ágrip. 1996. *Íslensk fornrit (Íf.) XXIX*. Útg. Bjarni Einarsson. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík.
Biblian. Heilög ritning. 1981. Hið íslenska biblíufélag, Reykjavík.
Elucidarius in Old Norse Translation. 1989. Útg. Kaaren Grimstad et. al. Stofnun Árna Magnússonar, Reykjavík.
 Heimskringla. 1941. *Íslensk fornrit (Íf.) XXVI*. Útg. Bjarni Aðalbarnarson. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík.
The Icelandic Homily Book. 1993. Útg. Andrea van Arkel de Leeuw van Weenen. Stofnun Árna Magnússonar, Reykjavík.
Saga Óláfs Tryggvasonar af Oddr Snorrason munk. 1932. Útg. Finnur Jónsson. Gad, København.
Stjórn. 1862. Útg. C. R. Unger. Christiania.

Rannsóknir

- Ásgeir Blöndal Magnússon. 1989. *Íslensk orðsifjabók*. Orðabók Háskólans, Reykjavík.
 Björn Karel Þórolfsson. 1934. *Rímur fyrir 1600*. Hið íslenska fræðafjelag, Kaupmannahöfn.
 Ólafur Halldórsson. 2004. Af Hákonni Hlaðajarli Sigurðssyni. *Gripla* 15:175–187.
 Hallvard Lie. 1937. *Studier i Heimskringlas stil*. Dialogene og talene. Oslo.
 Jóhan Hendrik W. Poulsen (ritstj.). 1998. *Føroysk orðabók*. Føroya Fróðskaparfélag, Tórshavn.
 Folke Ström. 1954. *Diser, nornor, valkyrjor*. Fruchtbarheitskult och sakralt kungadöme i Norden. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
 Folke Ström. 1981. Poetry as an Instrument of Propaganda. Jarl Hákon and his Poets. *Specvlvm noroenvm*:440–458. Ritstj. Ursula Dronke et al. Odense University Press, Odense.
 Svanhildur Óskarsdóttir. 2000. *Universal history in fourteenth-century Iceland*. Studies in AM 764 4to. University College, London. [Unpubl. Ph. D. Dissertation].
 Gabriel Turville-Petre. 1966. Dream Symbols in Old Icelandic Literature. *Festschrift Walter Baetke*:343–354. Ritst. Rolf Heller et. al. Hermann Böhlhaus Nachfolger, Weimar.
 Gabriel Turville-Petre. 1968. An Icelandic version of the Somniale Danielis. *Nordica et Anglica*. Studies in Honor of Stefán Einarsson:19–36. Ritstj. Allan H. Orrick. Mouton, The Hague.
 Ernst Walter. 1976. *Lexikalisches Lehngut im Altwestnordischen*. Akademie-Verlag, Berlin.

SUMMMARY

This paper discusses the death of Jarl Hákon Sigurðarson in a pigsty. The sources maintain that he was once baptised, but that he did not carry out the missionary work he was expected to do in Norway; in fact, he turned away from the Christian belief and became a notorious supporter of paganism. This paper argues that the two main accounts of his death — the *Saga of Óláfr Tryggvason* by Oddr Snorrason and Snorri Sturluson's *Heimskringla* — treat Jarl Hákon as an apostate and interpret his death in the light of the Second Letter of St Peter, where he condemns converts who turn away from the true belief: 'The dog is turned back to his own vomit again, and the sow that was washed to her wallowing in the mire' (2:22).

Sverrir Tómasson
Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi
Árnagarði við Suðurgötu
101 Reykjavík
sverrirt@hi.is